

Anti – Mínoútauros: Mýtus sociologie bez hodnocení.

Alvin W. Gouldner¹

Tento příspěvek je zúčtováním s jedním mýtem, který kolem sebe vytvořil velkolepý Mínoútauros jménem Max. Konkrétně jde o Maxe Webera a o jeho mýtus, že společenská věda by neměla hodnotit a že je to možné. Mnozí sociologové stále považují doupě tohoto Mínoútaura za svaté místo, ačkoliv je dosažitelné pouze logikou labyrintu a navštívili je jen nemnozí, kteří se nikdy nevrátili. Zejména stárnoucí sociologové jsou puzeni vykonat k němu pouť a složit poklonu problému hodnocení ve společenských vědách.

Uvědomíme-li si rizika takové návštěvy, uvádějí nás jejich motivy poněkud do rozpaků. Snad je jejich pátrání prvním příznakem profesionální senility; snad je to poslední vzdech mladistvého toužení. A možná, že zájem o problém hodnot je jenom pokusem, jak získat zpět to, čeho se v mladistvém nadšení tak ukvapeně vzdali.

V každém případě byl mýtus sociologie bez hodnocení mýtem vítězným. Všechny sociologické kapacity od Parsonse po Lundberga dnes vstoupily do tichého spojení, aby nás spoutaly dogmatem „nedopustíš se k hodnotícímu soudu“, zejména jsi-li sociolog. Existuje vůbec nějaká učebnice uvádějící studenty do sociologie či kurs základů sociologie, kde by se nehlásalo nebo nebylo uplatněno toto pravidlo?

Existenci Mínoútaurů považovaných za posvátné, protože jsou napůl lidé a napůl býci a tudíž velmi nepravděpodobní, nemůžeme koneckonců vyvrátit. Je třeba vidět, že víra v ně není ani tak nesprávná, jako absurdní. Stejně jako Berkeleyův argument pro solipsismus, je i Weberův stručný podklad pro obhajobu sociologie bez hodnocení pevný a logicky nezvratný; nicméně je také absurdní. Obě argumentace se dovolávají rozumu, ale ignorují zkušenost.

Nehodlám zde zkoumat *logické* argumenty tohoto mýtu, a to nikoliv snad proto, že bych j považoval za nesporné, ale proto, že mne j

jako sociologa moc nezajímají. Na místo toho chci zkoumat víru v sociologii bez hodnocení stejně, jako sociologové zkoumají nějaký prvek skupinové ideologie. To znamená, že se podíváme na práci sociologa jako na každou jinou profesi, ať je to taxikář, ošetřovatelka, horník nebo lékař. Stručně řečeno, podíváme se na víru v sociologii bez hodnocení jako na součást ideologie profesní skupiny a z hlediska sociologie zaměstnání.

Představa sociologie bez hodnocení je něčím víc než čistě intelektuálním teorémem požadovaným za oběť rozumu; je to také určitá koncepce role a souhrn více či méně sdílených pocitů ohledně toho, jak by měl sociolog žít. Můžeme si být jisti, že touto koncepcí se stala nejen proto, že jde o teoréma pravdivé či elegantní, ale také proto, že je nějak užitečnou těm, kdo v ní věří. Potleskem, jímž obecenstvo odměňuje půvab tanečnice, často kryje svůj chť.

To, že máme před sebou spíše skupinový mýtus než pečlivě formulovaný a dobře prověřený názor, můžeme zjistit, zeptáme-li se, v co vlastně zastánci této představy věří. Znamená víra v sociologii bez hodnocení, že sociologie je skutečně obor absolutně bez hodnot, v jehož rámci lze při výběru problému, jeho studiu a referování o něm úspěšně eliminovat všechny nevědecké předpoklady? Nebo to znamená, že by tak měla postupovat? První tvrzení je zjevně nepravdivé a neznám nikoho, kdo by si myslel, že sociolog může své mimovědecké přesvědčení ze své práce zcela eliminovat. A i kdyby se někdo takový našel, na jakém základě by potom mohl sociologům být tak nemožný úkol uložen jako morálně závazný?

Znamená víra v sociologii bez hodnot, že sociologové nesmějí, nemohou či nevyslovují hodnotící soudy o věcech mimo sféru své odborné kompetence? Jak však odborná kompetence souvisí s hodnotícími soudy? Opravňuje-li odborná kompetence k hodnotícím soudům, pak sociologovi nic nebrání v tom, aby je v rámci své expertizy vyslovil. A pokud naopak odborná kompetence k hodnotícím soudům neopravňuje, pak mají sociologové právo vyslovovat hodnotící soudy alespoň tak jako kdokoliv jiný; jejich hodnotící soudy jsou přinejmenším stejně dobré, jako

¹ Slavnostní řeč prezidenta Společnosti pro výzkum sociálních problémů na výročním shromáždění (28.8. 1961), publikovaná v časopise *Social Problems*, 9, No 3, Winter 1962.

soudy kohokoliv jiného, řekněme dvanáctiletého dítěte. A pokud odborná kompetence neuděluje oprávnění vyslovovat hodnotící soudy, co ano?

Obávám se, že dnes existuje mnoho sociologů, kteří hovoří-li o sociologii bez hodnocení, mají na mysli značně rozdílné věci. Mnozí zastávají tento názor dogmaticky, aniž prozkoumali základní důvody, které je k této víře vedou, a někteří z nich vyhlašují sociologii za nehodnotící vědu jen formálně, aniž by měli jasnou představu o tom, co to má znamenat. Weberovy názory na vztah mezi hodnotami a sociální vědou jsou dnes zřídka totožné s názory některých sociologů. Weber sice viděl vážné nebezpečí v tom, že sociologové formulují hodnotící soudy, zároveň však připouštěl, že vysloveny být mohou, ovšem s výhradou, že nesmějí být směřovány s výpověďmi o faktech. Trval-li Weber na potřebě zachovat vědeckou objektivitu, zároveň s tím upozorňoval, že vědecká objektivita je něco zcela jiného než morální lhostejnost.

Obezřetné vyjádření hodnotících soudů považoval Weber nejen za přípustné, ale zdůrazňoval, že za určitých okolností je dokonce závazné. Weber sice bojoval proti „kultu osobnosti“ profesorů, ale měli bychom také připomenout, že nebyl proti všem kultům prosyceným hodnotami a sám měl relikviář individuální odpovědnosti v úctě. Mnozí z těch, kdo dnes s odvoláním na Webera propagují sociologii bez hodnocení, by upadli do rozpaků, kdyby se v tomto ohledu s jeho dílem seznámili blíže.

To, co bylo pro Webera bolestným vyjádřením vysoce osobní, intenzívně pociťované a pečlivě zdůvodněné víry, se dnes stalo prázdným katechismem, heslem a vhodnou výmluvou, abychom se už nemuseli vážně zamýšlet. Postupně se stalo triviálním znamením profesní důstojnosti, kastovním znakem korektnosti, slovem gentlemana, že nebude riskovat na úkor ostatních. Místo zaslužené úcty Weberovu dílu, kterou bychom prokázali jeho pečlivým přehodnocením ve světle zkušeností naší generace, je jen papouškujeme a dokonce je deformujeme ve jméno našich cílů. Neznalost bohů neomlouvá, ale může být pohodlná. Nenavštíví-li věřící oltář svého boha, nemůže se pak nikdy dozvědět, zda oheň ještě plápolá, či zda tloustnoucí kněží jen nepřesívají popel.

Účely, jimž koncepce sociální vědy bez hodnot slouží, jsou osobní i institucionální. Stručně řečeno, tvrdím, že jednou z hlavních institucionálních sil usnadňujících přežívání a rozšiřování mýtu o nehodnotící sociologii byla jeho užitečnost udržení soudržnosti i autonomie moderní university obecně a novějším sociálně vědním disciplinám zvláště. Nebylo by obtížné dokázat, že právě toto byl jen z motivů, jenž původně Webera podnítil k formulování koncepce sociologie bez hodnocení.

Problém se zřejmě otevřel v souvislosti se zdánlivě okrajovou a nevýznamnou otázkou: když se Weber příkře vyjadřuje o problému soutěžení mezi profesory o přízeň studentů. Upozorňuje, že profesori, kteří otevřeně vyjadřují hodnotová stanoviska, s větší pravděpodobností získají studenty než ti, kdo tato stanoviska nevyjadřují a pravděpodobně získají nepřiměřené výhody ve své kariéře. V podstatě jde o stížnost na svého druhu nekalou konkurenci profesorů podbízejících se zájmům studentů. Zdá se, že Weber doufal, že tento princip osvobození oboru od hodnocení bude sloužit jako určitý typ zákona proti takové nekalé konkurenci.

Jednou z latentních funkcí této doktríny o nehodnocení je tak zmírněním soutěžení o studenty nastolit mír v akademické budově, což nás zároveň přivádí k jedné z institucionálních zvláštností německých universit v době Weberově. Na rozdíl od situace na amerických universitách, byla na některých německých universitách závislost služební kariéry na popularitě výuky profesora pociťována jako nepřiměřená; příjem asistentů na nižších stupních byl přímo závislý na počtu zapsaných studentů. V důsledku toho bylo soutěžení o studenty zvláště ostré. Tento systém preferoval přitažlivé vyučování a zjevně poškozoval dobré vědce a badatele. Americký systém byl oproti tomu obviňován z přílišného důrazu na vědecké publikace a typickou stížností bylo, že dobří učitelé nejsou dostatečně odměňováni a musí „publikovat nebo zhynout“.² Když Weber naznačoval, že doktrína o osvobození sociálních věd od hodnocení by omezila akademické soutěžení, nešlo v kontextu německého vysokoškolského systému o triviální problém. Doktrínu tedy spojoval s problémy své profesního cechu a tuto vznešenou otázku ukotvil v pozemských zájmech vysokoškolských učitelů.

² Jde o známou maximu amerického vědeckého pracovníka: „publish or perish“, pozn. překl.

Weber byl také proti využívání posluchárny jako arény pro vyhlášení hodnot a zdůvodňoval to tím, že takto jsou studenti vystavováni tlaku, jenž nejsou s to adekvátně zhodnotit a kterému nejsou s to čelit. Vezmeme-li v úvahu poměrně výlučné postavení profesorů v německé společnosti a jednostrannou komunikaci v tamních posluchárnách, vystihl Weber podstatu věci. Jeho obavy jsou možná ještě oprávněnější, ztotožníme-li se s názorem, že německý národní charakter“ je autoritářský – podle Nietzscheho jde o kombinaci arogance a servility. Úvahy tohoto druhu však vůbec nejsou tak naléhavé v demokratičtější kultuře, jako je naše. Jednak jsou zde profesoři daleko méně váženi a jednak specifická ideologie vzdělávání sama o sobě klade důraz na potřebnost iniciativy a účasti studentů, od nichž se systematicky vyžaduje, aby v malých „diskusních“ sekcích formulovali „vlastní“ názory. Je zde málo studentské servility, jež by doplňovala a povzbuzovala případnou aroganci profesorů.

Když Weber odsuzoval využívání posluchárny jako fóra pro vyhlášení hodnot, měl na mysli zejména politická hodnocení. Jeho polemika nebyla zaměřena stejně ostře proti všem hodnotám. Primárně považoval za nejvíce závadné pro universitu hodnoty politické a nikoli estetické či dokonce náboženské. To, že uvedl do života doktrínu o nehodnocení, nelze považovat za snahu morálně odzbrojit universitu, ale spíše za snahu ji odpolitizovat, izolovat ji od politického boje. Politické konflikty, které se tehdy v německé universitě odrážely, nepředstavovaly jen relativně malé rozdíly podobné nynějším konfliktům mezi demokraty a republikány v USA. Weberův návrh doktríny o nehodnocení byl také částečně veden snahou ustavit modus vivendi mezi vysokoškolskými učiteli, kteří se velmi intenzivně politicky angažovali a vedli spolu ostré spory.

Doktrína o nehodnocení byla v těchto historických podmínkách návrhem akademického příměří. Ve skutečnosti říkala: budeme-li všichni dodržovat příměří v oblasti politických názorů, budeme všichni s to dělat svoji práci úspěšně. Znamená snad vhodnost tohoto principu ve Weberově Německu, kde měl sloužit ke zkrocení politických vášní, že je stejně užitečný v dnešní Americe, kde jsou nejen politováníhodně malé rozdíly v politice, ale kde se lani idé často o politiku vůbec nezajímají? Dnešní americké university, jakož i cela americká společnost obecně, potřebují možná větší angažovanost v politice a větší

různost politických názorů. Zdá se, že národní potřebou je nyní spíše víko odklopit, než ho pevněji přišroubovat.

Jsem přesvědčen, že v historicky jedinečných podmínkách nukleárního konfliktu, o jehož výsledku by nerozhodla vleklá válka vyžadující podporu semknutých mas obyvatelstva, není už národní konsensus tak důležitou podmínkou přežití národa, jako kdysi. Není-li už k vítězství ve válce nutná taková jednomyslnost, pak tím, co skutečně potřebujeme, je větší kvas idejí a stále větší politická serióznost a různorodost, v níž můžeme sami hledat cestu, jak válce předejít. Významně k tomu přispívají a mohou ještě přispět členové akademické obce a zvláště její sociálně vědní sektor. Nabízí se však otázka, zda může tato skupina politické inteligence někdy být pro takové cíle adekvátně mobilizována, je-li zklidněna doktrínou o nehodnocení.

[...]

Protože doktrína o nehodnocení je cestou, jak zajistit profesní autonomii, jako taková se netýká pouze zájmů sociálních vědců. Jak ukázala řada výzkumů, jsou v tomto ohledu sociální vědci podobní instalatérům, malířům pokojů či knihovníkům. Většina profesí, ne-li všechny, se snaží vyhnout kontrole z vnějšku.

Princip osvobození od hodnocení nepochybně podpořil autonomii sociologie. Svým způsobem to bylo něco, čím se naše disciplína pyšnila - že se, v určité skromné míře, osvobodila od sevření společnosti: V Evropě od vlivu politických stran, ve Spojených státech od vlivů vlády. V obou světadílech dala doktrína o nehodnocení sociologii větší autonomii, takže v jejím rámci bylo nadále možné sledovat základní problémy, aniž by při se tom žurnalisticky reagovalo na běžné události; sociologie získala více svobody pro zkoumání otázek, o něž se nezajímala ani oficiální veřejnost, ani rebelové. Tento princip učinila sociologii svobodnější - jak si to přál Comte - aby mohla sledovat vše, co z její teorie vyplývá. Myslím, že princip nehodnocení opravdu přispěl k intelektuálnímu rozvoji a emancipaci naší disciplíny.

Doktrína o nehodnocení umožnila ještě jiný druh svobody; zdůraznila nezávislost na morálním tlaku a umožnila částečný únik ze zápečnických předpisů kultury spojené s místem a etnikem sociologova původu. Účinné zvnitřnění principu nehodnocení vždy především alespoň povzbuzovalo dočasné

odročení moralizujících reflexí, které do vědomí sociologů vnesla jejich vlastní společnost. Z určitého hlediska to ovšem představuje jisté nebezpečí - dezorientující stav bez norem a nezáměr o morálku. Z jiného hlediska však princip nehodnocení také mohl poskytnout intelektuální i morální příležitost. Jsou-li morální reakce jen odloženy a ne zcela odhozeny a dojde-li k tomu ve službách poznání a intelektuální poctivosti, potom princip nehodnocení skutečně dává rozumu (či Egu) sílu proti donucujícím požadavkům čistě tradiční morálky. Obor takto osvobozený od hodnocení poskytl základ pro rozvoj spolehlivějších poznatků o lidech a také prostor, v němž by morální reakce byly méně mechanické a v němž by morálka mohla být znovu posílena.

Doktrína o nehodnocení tak měla paradoxní vnitřní sílu: mohla lidem umožnit vyslovovat spíše lepší než vůbec žádné hodnotící soudy. Mohla podporovat stav mysli, který by lidem pomáhal rozlišovat mezi jejich pudy podléhající trestním sankcím a etickému cítění. Jsou-li teď moralizující reakce odloženy, lze svědomí více prosívat sítím rozumu a kultivovat morální soudy vyjadřující celkový charakter člověka jakožto vyspělé bytosti; nemusí se už tolik řídit programem, který mu v minulosti dali rodiče, ale svou dospělejší přítomností.

Doktrína o nehodnocení mohla znamenat příležitost pro autentičtější morálku. Mohla lidem pomoci a někdy jim i skutečně pomáhala přesáhnout morálku jejich „kmene“ tím, že jim zpřístupňovala různé morálky neznámých skupin, takže viděli sebe i druhé z hlediska širšího záběru významných kultur.

Nepochybně se našli i tací, kdo takto předloženou možnost skutečně využili; byli však i tací, kdo postulátu nehodnocení použili jako omluvu, že sledují jen své soukromé zájmy, kdo odmítli odpovědnost vůči veřejnosti a morálně otupěli, takže o tom, že by se stali morálně citlivější, nelze vůbec hovořit. Doktrína o nehodnocení tedy nenaplnila své možnosti proto, že její nejhlubší podněty byly, jak uvidíme později, dualistické. Skrytá vada jejich činnosti spočívala v tom, že vyzývala k zdůrazňování oddělení a nikoliv vzájemné souvislosti faktů a hodnot. Stručně řečeno, koncepce sociologie bez hodnocení měla různé důsledky a ne všechny byly sociálním vědám užitečné či pro ně lichotivé.

K negativnímu aspektu můžeme poznamenat, že doktrína nehodnocení je jak užitečná těm, kdo chtějí uniknout ze světa, tak i těm, kdo do

něj chtějí proniknout. Je užitečná mladým i nepříteli mladým lidem žijícím spíše ze sociologie než pro ni a považujícím ji za způsob, jak se dostat ve světě kupředu neboť jim poskytuje neutrální techniky, které lze komukoliv prodat na otevřeném trhu. Víra, že sociologům nepřísluší vynášet hodnotící soudy pro některé znamená, že trh, na němž mohou prodávat své dovednosti, nemá žádné meze. Z takového hlediska pak není důvodu, proč by někdo nemohl prodávat své znalosti, jak rozšiřovat nemoci, stejně svobodně, jako může prodávat své znalosti, jak proti nim bojovat. Někteří sociologové opravdu bez váhání zkoumají trh, aby se mohlo prodat více cigaret, i když dobře znají závěry nedávných výzkumů rakoviny. Stručně řečeno, doktrína o společenských vědách bez hodnocení byla někdy využívána k ospravedlnění prodeje vlastního talentu těm, kdo nabídnou nejvíce, a vůbec není ničím novým, je jen novou verzí té nejstarší sofistiky.

Představa sociologie bez hodnocení je brněním odcizeného sociologova já. Ačkoli má C.W. Mills možná pravdu, když říká, že náš věk je věkem sociologie, nemálo sociologů včetně samotného Milse se cítilo odcizeno a izolováno od své společnosti. Cítili, že nejsou schopni užitečně přispět k řešení prohlubujících se problémů, a pokud mohli, obávali se, že taková angažovanost od nich bude vyžadovat, aby se podřídili komerčnímu znehodnocování či omezenému stranictví, namísto toho, aby prospěli pravému veřejnému zájmu.

Mnoho sociologů se cítí být odříznuto od širší obce liberálních intelektuálů, v jejichž satirách vidí sebe sama jako směšné karikatury. Odcizení širšímu světu nemohou uniknout tím, že budou žít ve vlastnoručně obehnaném intelektuálním ghetu a snít o posmrtně udílených medailích. Zmítání pochybnostmi o sobě samých, nacházejí utišující prostředek v představě o sociologii bez hodnocení, protože tato představa z jejich odcizení činí intelektuální princip. U některých sociologů vyvolává konejšivou iluzi, že se vyloučili ze společnosti sami v důsledku svého smyslu pro povinnost a nikoli proto, že jim toto odloučení bylo vnuceno z vnějšku.

Tito sociologové se upínají k předpokladu, že sociologie nemá hodnotit a jsou tak jednou provždy svázáni s politikou, která je jen dále odcizuje okolnímu světu. Sociální vědu nemůže společnost ani její část nikdy plně přijmout, aniž by za to zaplatila. Znamená to, že musí ukázat svůj význam a svůj zájem o

současné nesnáze lidstva. Pokud není hodnota sociologického výzkumu jasně zřejmá, pokud neexistují alespoň nějaké mosty mezi tímto výzkumem a obecnějšími nadějemi a cíli lidí, musí laikové sociologii nutně opovrhovat jako neupřímným kupčením se slovy. Někteří sociologové však interpretují doktrínu o nehodnocení tak, že jim umožňuje ignorovat běžné lidské problémy a semknout se dohromady jako starci, kteří se snaží navzájem zahřát. „To není naše práce“ říkají „a i kdyby byla, nevěděli bychom vlastně, jak na ni. Jdi pryč a vrať se až dospějeme.“ říkají tito starci. Otázkou však není, zda víme dost, reálný problém spočívá v tom, zda máme dost odvahy říci a použít, co známe, a zda někdo nezná víc.

Ti, kdo ze světa desertují a ti, kdo se mu oddávají, mají něco společného. Nikdo z nich nemůže přijmout za vlastní otevřeně kritický postoj vůči společnosti. Ti, kdo se světu oddávají, jsou spoluviníky; nemohou cítit žádné kritické impulsy. Ti, kdo ze světa sběhli, sice takové impulsy cítí, avšak předpoklady k útoku buď postrádají, nebo je často obracejí proti sobě navzájem v hlučných ale v zásadě bezpečných odborných polemikách či v rámci universitní politiky. Tím, že přijali za své, že jsou odborníky, kteří „nemají hodnoty“, nemohou ve společnosti nalézt cíl, na nějž by zaměřili své nutkání ke kritice. Protože se již necítí dostatečně svobodni, aby mohli společnost kritizovat, což vždy vyžaduje určitou odvalu, uchylují se ke kanibalské kritice samotné sociologie a začínají se navzájem požírat „metodologickým“ kriticismem.

Představa sociologie bez hodnocení má jeden latentní význam: „Nepodrobíš kritickému nebo negativnímu soudu společnost; zejména tu svou vlastní!“. Tento aspekt představy o nehodnocení má stejně jako neurotický symptom své kořeny v konfliktu: vyrůstá ze snahy dosáhnout kompromisu mezi protikladnými motivy. Na jedné straně odráží konflikt mezi přáním kritizovat společenské instituce, což je od dob Sokratových dědictví intelektuálů, a obavou před represemi následujícími kritiku, která je rovněž velmi starou a lidskou obavou. Na straně druhé, odráží tento aspekt představy sociologie bez hodnocení konflikt mezi strachem z kritizování a obavou být považován za změkčilého či nedostatečně mravného, pokud se kritice vyhnu.

Doktrína o sociologii bez hodnocení tyto konflikty řeší snahou vzbudit zdání, že ti, kdo

se zdržují sociálního kriticismu, jednají pouze v zájmu vyššího dobra profese a nikoli svých zájmů soukromých. I bojácní a úplatní se teď, zdrží-li se sociální kritiky, mohou dožadovat ochrany vysoce odborné zásady a nadále si tak zachovat úctu k sobě sama.

[...]

Představa sociální vědy bez hodnocení není oportunistická; nebyla záměrně vynalezena jako hradba proti nelibosti veřejnosti. Kdyby tomu tak bylo, nemohla by fungovat jako nástroj vytváření určitého zdání. Daleko pravděpodobnější je, že je jakousi tichou dohodou: mnozí představitelé sociálních věd se oplátkou za určitou míru autonomie a společenské podpory vzdávají svých kritických podnětů. Většinou nešlo o lhostejné „zaprodání se“, ale o pomalý proces vzájemného přizpůsobování až obě strany náhle zjistily, že jsou zasnoubeny, byť bez formálních ceremonií

Neříkám však, že je kritický postoj v americké sociologii mrtev, teprve se hroutí. Každý, kdo zná práce Seymoura Lipseta, Denise Wronga, Leo Lowentahala, Bennet Bergera, Bernarda Rosenberga, Lewise Cosera, Maurice Steina, C. Wrighta Milse, Arthura Vidiche, Philipa Rieffa, Anselma Strausse, Davida Riesmana, Alfreda McClung Leea, Ernesta Van den Haaga a další, to ví lépe. Tito muži se ještě stále ještě považují za „intelektuály“, to ne méně než za sociology: jejich práce jsou s rozsáhlou tradicí, z níž sociologie vznikla, hluboce spojeny. Žádný sociolog v žádném případě nezavrhl dědictví intelektuálů, konkrétně právo být kritický. Tento starobylý odkaz je i nadále podhoubím sociologické kultury a je součástí profesní osobnosti mnoha sociologů, ačkoli to veřejně nepřiznají.

Převládající proud americké sociologie je však dnes na rozdíl od této starší tradice a částečně také v polemice s ní tlačen k tomu, aby se sociologie stala „profesí“ (Je dost zvláštní, že mnozí z uvedených sociologů nevidí žádný rozpor v tom že nadále představují svou disciplínu jako stále ještě mladou a nezralou). Tento rozpor mezi dávným dědictvím kritického intelektuála a moderními požadavky na profesionála zproštěného nutností hodnotit, nachází mnoho způsobů vyjádření a projevuje se v mnoha směrech. Jeden z nich se projevil na Sjezdu sociologů v Chicagu v roce 1958, kdy se na plenárním zasedání projednával referát Talcotta Parsonse „Sociologie jako povolání“. Po dlouhé a zanícené diskusi se ujal slova E.C. Hughes, tehdy působící na

Chicagské universitě, a vyvolal živý ohlas, když zdůraznil, že Sociologická společnost není ani tak profesním sdružením, jako učenou společností. Na tomtéž sjezdu se Americká sociologická společnost (American Sociological Society) přejmenovala na Sdružení amerických sociologů (American Sociological Association), a to ze strachu, aby její původní zkratka nevyvolala ve veřejnosti reakce neslučitelné s důstojností profese.

[...]

... Dominantní směr v americké sociologii směřuje k profesionalizaci, k nárůstu počtu technických specialistů a rozmělnění teze o nehodnocení až k bodu, kdy přestává být intelektuální doktrínou a začíná být spíše všeobecnou náladou. Americká sociologie se postupně přizpůsobuje.

V hlavních obrysech není toto přizpůsobování ani zdaleka ničím novým. Doktrína sociologie bez hodnot je totiž moderním rozpracováním středověkého konfliktu mezi vírou a rozumem. Vychází a stále žije z tendence převládající od třináctého století hermeticky od sebe oddělovat víru a rozum a tím je udržovat v míru. Jedním z vyvrcholení této tendence ve středověku je dílo arabského filosofa Ibn Rochda, známějšího jako Averroes. Averroes, který věřil, že absolutní pravdu nelze objevit i ve zjevení, ale ve filosofii, která pro něj znamenala Aristotela. Cítil, že zjevení, víra a práce teologů byla určitým typem služebné filosofie, která byla nezbytná pro ty, kdo postrádali intelektuální výcvik, a užitečná jako cesta jejich zcivilizování.

Averroes, který byl prozíravý muž a chápal teologii jako něco částečně pravdivého, i když podřadnějšího než je filosofie. Doporučoval, aby si filosofové a teologové hleděli každý své pravdy, a zejména, aby filosofové, kteří stojí intelektuálně výše, prokázali vůči teologům noblesse oblige. Navrhoval, aby si filosofové podrželi svoji pravdu pro sebe a psali odborné knihy, které by nerozrušovaly a nemátly prostší mysli.

Jeho žáci, latinští či křesťanští averroisté, zejména na pařížské universitě, zdůrazňovali tuto prozíravou stránku díla svého mistra; v rámci své strategie, jak si zajistit bezpečí, se definovali jako specialisté, odborní filosofové. Říkali, že jejich jedinou prací je učit filosofii a ukazovat, jaké závěry z ní plynou. Tyto závěry, jak říkali, jsou logicky „nutné“ a dostanou-li se do rozporu se zjevením, není naším úkolem dosáhnout smíření. Z toho

vznikla tak zvaná doktrína dvojí pravdy - formálně nutné pravdy filosofie a božské pravdy zjevení. Pokud mezi těmito dvěma pravdami došlo k rozporu, filosofové jen znovu potvrdili svoji víru ve zjevení a dál se o ně nestarali. Někdy to nabývalo až cynické podoby, jako například v komentáři Johna Jaudana o záležitostech víry: „Věřím, že to je pravda, ale nemohu to dokázat. Blaze těm, kdo mohou“. Mezi filosofii a vírou tak byla postavena nepropustná hradba, rozlišení, v němž pokračoval Tomáš Akvinský, jenž se je však snažil přesáhnout. Podle Tomáše jsou vědění a víra rozdílné procesy, z nichž každý má svou zvláštní a legitimní funkci, které se nesmí vzájemně rušit. Podle tohoto názoru jsou dva druhy pravdy, oba jsou však odvozeny z božského zjevení. Jsou pravdy zjistitelné samotným přirozeným rozumem a jsou pravdy zjevení, právě články víry, které vylučují pochopení rozumem a nepřipouštějí ani důkaz ani vyvrácení rozumem.

S vývojem moderní vědy nejrůznější snahy přizpůsobit se náboženství pokračují. Nabývají často podoby určité separatistické doktríny, v jejímž rámci se vědě i náboženství připisují rozdílné funkce, a každá z nich je povinna přiznat druhé straně autoritu v její sféře působnosti. Weberova doktrína sociologie bez hodnocení, která vytváří propast mezi vědou a hodnotami, je součástí této tradice: může být považována za protestantskou versi tomistické snahy dosáhnout mezi nimi souladu.

Jádro Weberova názoru spočívá v dualismu rozumu a racionality, jenž je ztělesněn v byrokracii a vědě na straně jedné a v základních emocionálních silách částečně obsažených v jeho pojmu charisma na straně druhé. Tyto dvě síly považuje za navzájem nepřátelské. On sám má k oběma ambivalentní postoj: obě považuje za nebezpečné i nutné.

Weber se na jedné straně úpěnlivě snažil chránit baštu moderního rozumu – universitu – a ostře se stavěl proti „kultu osobnosti“ profesorů, jenž byl akademických výrazem charismatických nároků. To u něj vedlo ke sklonu předkládat takovou představu university, která je v podstatě byrokratická, jakožto skupinu odborníků, která nemá vlastní tvář, kde každý je suverénem jen ve své cele a všichni se zapřísahali, že se vzdávají své individuality. Protože však byrokracii nenáviděl, zejména proto, že pohlcuje individualitu a dehumanizuje člověka, popíral, že doktrínou o sociální vědě bez hodnocení zamýšlel universitu byrokratizovat. (Ačkoliv to určitě

nebylo jeho úmyslem, přesto ho jeho dvousečná polemika s kultem osobnosti ve prospěch doktríny o nehodnocení k takové byrokratické koncepci university vedla).

Chtěl-li Weber chránit útočiště racionality, byť byrokratické, snažil se zároveň byrokracii omezit a zúžit rozsah jejího vlivu. Zvláště si přál ochránit nejvyšší obzory státnictví, aby nedegenerovaly v neživotnou rutinu. Snažil se zachovat politiku jako oblast, v níž lze vyjádřit vůli osobnosti, závažné morální závazky, jako oblast, kde velikost je umožněna těm, kdo se jí odváží, jsou vytrvalí a dovedou trpět, oblast tak mocnou, že může přeměnit institucionální řád proto, aby ho zachovala. Přál si zajistit vysokou politiku jako arénu lidské autonomie, volby ryzí hodnoty.

Přesto však měl obavy o bezpečnost racionality v moderním světě. Věděl, že existují mocné vnější síly, které racionalitu i nadále ohrožují, že v člověku ještě existují nezládnuté síly, jimž musí čelit. I Webera, podobně jako Freuda, přitahovaly nespoutané síly, jichž se zároveň obával; vášnivá dionýsovská stránka člověka. I když věřil, že postupnou racionalizací budou tyto síly zatlačeny do pozadí, nadále se obával, že mohou přeci vybuchnout a rozpoltit moderní institucionální svět. Ačkoli se těchto iracionálních sil obával, zároveň cítil, že pokud by z moderního světa zmizely, znamenalo by to jeho „odkouzlení“, protože byl přesvědčen, že jsou zdrojem vitality a síly nutné pro lidskou existenci.

Weber je člověk, který uvízl mezi dvěma elektrodami a jímž zmitá proud probíhající mezi nimi. Bojí se obou, ale není s to se ani od jedné z nich odpoutat. Toto dilema se snaží řešit strategií segregace, která vylučuje charismatickou iracionalitu z některých moderních institucí, jako je universita, ale připouští a dokonce velebí její projevy v individuálním vnitřním osobním životě. Chce, aby určité struktury rolí moderní společnosti byly racionální, ale zároveň chce, aby hráči rolí byli vášniví a plní vůle. Přeje si, aby hra byla napsána klasicky, ale aby jí hráli romantikové. Mimořádný člověk – přál si to nejlepší z obou světů. Jakkoli se snažil být ve svých soudech racionální, jeho city nebyly v rovnováze uprostřed, ale směřovaly vždy k jedné z těchto dvou stran.

Weberovy problémy se zřetelně vyjeví, tážeme-li se, co má být vlastně základem hodnotících soudů, nemůže-li to být věda? Pro odpověď musíme vyjít za Weberovu formální

doktrínu sociologie bez hodnocení, k jeho osobnímu vyznání víry. Weber nezastával názor, že osobní hodnoty jsou odvozeny z dané kultury nebo dávné tradice, ani z formálního etického systému, jenž považoval za prázdný a neživý. Nemají-li se lidé stát nelidskými roboty, je nutno trvat na tom, že život se musí řídit vědomým rozhodováním. Mají-li lidé mít nějakou důstojnost, musí si svůj osud zvolit sami.

Pro Webera jako člověka byly autentickými jen hodnoty vycházející z vlastního rozhodnutí, z konsultace s vnitřním svědomím a z aktivního svobodného závazku podřídit se jeho příkazům. Podle jeho osobního názoru, není pravda, že všechny hodnoty jsou stejně cenné. Ty, které člověk zastává vědomě, jsou cennější než ty, které bezmyšlenkovitě je sleduje neboť plynou z tradice. Hodnoty, které člověk hluboce procítil a vášnivě je touží realizovat, jsou lepší než ty, které jsou pouze intelektuální výzvou a nezapojují celou bytost.

Stručně řečeno, i Weber hledal řešení konkurujících si požadavků rozumu a víry. Jeho řešení spočívalo v pokusu zajistit autonomii obou sfér, ale zejména, jak se domnívám, sféře svědomí a víry. Chtěl najít způsob, jak by rozum a víra spolu mohly žít, nikoli však jako partneři, ale platonicky. Tyto dva řády jsou odděleny ale nemají stejná práva. Neboť rozum se u Webera jen radí se svědomím a snad je dokonce podrobuje křížovému výslechu. Poslední slovo však má svědomí, poslední čin pak vášeň a vůle. Weber zde vystupuje jako napůl Luterán a napůl jako nietzscheánek.

Ačkoli Weber silně napadal tradicionalismus, hlavní kampaň vedl proti rozumu a vědě a za omezení jejich vlivu. Když svědomí prohlašuje „Zde stojím a nemohu jinak“, pak se podle Webera musí podřídit i rozum. Za autentické považoval Weber jen ty hodnoty, které jsou založeny na charismatickém základu vlastního já a na jeho požadavcích intuitivní jistoty. Weber byl také hledačem jistoty, jistoty, která přichází z arogance individuálního svědomí. Ačkoliv lze totiž říct mnoho pravdivého o aroganci rozumu, rozum vždy hledá důvody a je vždy ochoten se zastavit a pohovořit si o nich.

Pro Webera jakožto protestanta je svědomí jednotlivce spřízněno s hlasem zjevení. Nad závěry, které interpretují svědomí jakožto odraz výčitek rodičů, by se zhroutil. Pro něj bylo individuální svědomí transcendentální, zatímco rozum a věda jen instrumentální. Věda

je služebníkem hodnot a osobního svědomí, které jako srdce má své důvody. Věda a rozum mohou podle Webera poskytnout jen prostředky; cíle mají být diktovány hodnotami, které, byť nevyzpytatelné, mají mít rozhodující hlas.

Dospěl jsem tudíž k přesvědčení, že doktrína o nehodnocení je z Weberova hlediska v zásadě snahou dosáhnout kompromisu mezi dvěma nejhlubšími tradicemi západního myšlení – rozumem a vírou. Jeho řešení však usiluje především o zachování romantických reziduí v člověku. K tomu mám osobní výhrady, ne proto, že bych pochyboval o významu zachování této romantické složky, ale spíše proto, že nesouhlasím s Weberovou strategií segregace. Krom toho se domnívám, že toto oddělení deformuje rozum, protože mu dodává určitý nádech sadismu a ponechává ho v pocitu samolibé jistoty sebou samým, zbaveného smyslu prosté lidskosti.

Problém sociologie bez hodnocení má své nejbolestivější důsledky pro sociálního vědce v jeho roli vychovatele. Pokud sociologové nemají v akademickém prostředí vyjadřovat své osobní hodnocení, jak pak mají být studenti chráněni před neuvědomovaným vlivem těch hodnot, které formují volbu výzkumných sociologických problémů, preference určitých hypotéz či pojmových schémat a odmítání jiných? Takovým volbám se totiž nelze vyhnout a v tomto smyslu pak neexistuje a ani existovat nemůže žádná sociologie bez hodnocení. Jedinou volbou je, zda vyjádřit vlastní hodnoty co nejotevřeněji a nejčestněji, či zda se oddat marnému rituálu morální neutrality, která člověka ponechává na milost a nemilost iracionalitě, protože ho vyzývá, aby ignoroval, že rozum je zranitelný předsudky.

Je-li pravda něčím živým, jak Weber údajně řekl na smrtelném loži, pak musíme všichni poskytovat celou pravdu, jak ji nejlépe známe, a musíme si být úzkostlivě vědomi toho, že když ji nabízíme, můžeme spíše něco nevědomě zatajovat než objevovat, a to musíme také sdělit studentům. Kdybychom studenty učili, jak se dělá věda, tedy jak se skutečně dělá a ne jak se to veřejně předkládá, museli bychom je vystavit celému vědci, jenž dělá vědu s celým svým nadáním a zaslepeností, všemi svými metodami a také hodnotami. Počínat si jinak, znamená zahájit éru bezduchých specialistů, kterým se nebude dostávat ani porozumění ani vášně a budou užiteční jen proto, že mohou být využiti.

I tyto tupé nástroje svou trpělivou vytrvalostí a hromaděním posléze vytvoří technologii společenské vědy dostatečně silnou k tomu, aby nás ochránila. I když sociologická atomová bomba je vzdálena, žijeme už ve světě systematického vymývání mozků válečných zajatců a hospodyň s jejich reklamou vyvolanými povinnostmi; technologii společenské vědy sotva může nezdařit být od zítřka mocnější než je technologie dnešní.

Zdalo by se, že záliba společenských věd formovat se dle vzoru fyziky by mohla vést k poučení i v jiných ohledech než v samotném výzkumu. Před Hirošimou fyzikové rovněž hovořili o vědě bez hodnot; také slavnostně slibovali, že nebudou vynášet hodnotící soudy. Dnes si z nich mnozí už nejsou tak jisti. Zabýváme-li se dnes výlučně odbornou dokonalostí našich studentů a odmítáme veškerou odpovědnost za jejich morální cítění či za jeho nedostatek, pak můžeme být jednou voláni k odpovědnosti za to, že jsme vyškolili generaci ochotnou sloužit v budoucí Osvětě. Připustíme-li, že věda v sobě vždy měla inherentně konstruktivní i destruktivní možnosti, neplyne to z toho, že bychom studenty povzbuzovali k tomu, aby přezírali rozdíly mezi těmito možnostmi. Ani to vůbec nezlehčuje nutné normy vědecké objektivity. Znamená to pouze trvat na tom, že se radikálně liší od morální lhostejnosti.

Už jsem naznačil, že mýtus o sociologii bez hodnocení je svými kořeny hluboce zapuštěn ve Weberově pokusu rozsoudit pnutí mezi dvěma živými západními tradicemi: mezi rozumem a vírou, mezi věděním a cítěním, mezi klasicismem a romantismem, mezi hlavou a srdcem. Podobně jako Freud, ani Weber nikdy skutečně nevěřil v trvalý mír nebo v konečné řešení tohoto konfliktu. Hledal příměří oddělením soupeřů, a každému povolil vládnout v jiné oblasti života. Ačkoliv ho jeho úsilí přivedlo do blízkosti Tomáše Akvinského, mnozí z jeho rádooby následovníků mají sklon být blíže latinským Averroistům s jejich doktrínou dvojí pravdy a s jejich koncepcí sebe sama jakožto úzce zaměřených odborníků, kteří odmítají odpovědnost za kulturní a morální důsledky své práce. Právě pro tyto hluboce dualistické důsledky dnešní doktríny sociologie bez hodnot považují za nejvhodnější, aby jejím symbolem byla rozdvojená bytost, člověk-zvíře, Mínotaurus,.

Pro potřeby výuky v IIS FSV UK (s využitím překladu E. Urbánka) přeložila a upravila J. Šanderová.

